

Hume, a történetíró

Felvilágosult elbeszélés, az ember tudománya és szkeptikus hazafiasság*

Nem csak az évfordulós konferencia szervezői által választott cím – *David Hume századai* – indokolja, hogy a témák között szerepeljen Hume történelmi arca, hanem a filozófus munkásságának lényegével kapcsolatos okok is. Hume kora ifjúságától elszántan akarta a szerzői sikert, nem csak a szerzőkre általában jellemző hiúságból és az anyagi biztonság elérésének eszközeként (bár ezek sem mellékes – sőt maga Hume által is rögzített – körülmények),¹ hanem azért is, mert úgy vélte: a gondolkodó kötelessége, hogy megszólítsa környezetét, s több évtizedes, szívós kísérletezéssel törekedett arra, hogy megtalálja ennek legadekvátabb formáját. Élete alkonyán keresetlen szavakkal vont meg e törekvés mérlegét. A húszas éveiben publikált *Értekezés* „halvaszületetten hagyta el a nyomdát”; harmincas éveinek esszéi és a *Tanulmány az emberi értelemről* „sem részesültek kedvezőbb fogadtatásban”. Negyvenes éveinek elején járt, amikor „Dr. Warburton kirohanásaiból látta[m], hogy könyvei[me]t kezdik becsülni a jó társaságban” (bár a *Tanulmány az erkölcs alapelveiről* című munkáját „észre sem vették” – igaz, a politikai esszék, összes művei közül egyedülként, már első megjelenésük idején sikert arattak). A *vallás természetrajza* „közömbös fogadtatásáért” csak Richard Hurd válaszképpen született, „korlátolt türelmetlenséggel, fennhéjázással és gorombasággal megírt röpirata” kárpótolta. Ami az *Anglia történetét* illeti, Hume az elsőként publikált kora Stuart-kori kötetet övező ellenséges felhördülés (majd az azt követő agyonhallgatás) után is csak „tűrhetőnek” minősíti az éppen ötvenéves korára befejezett nagyszabású vállalkozás visszhangját (*Saját életem*, Hume 1992–1994. I. 12–15).

Ez utóbbi ítélet azonban mindent egybevetve túlságosan visszafogottnak tűnik. Hume végül is maga árulja el, hogy az elkövetkező években „a kiadók által kifizetett szerzői díj messze felülmúlt mindent, amire Angliában korábban példa volt”, s ha ezt nem is áll módunkban objektíve megerősíteni, mindenesetre

* Köszönöm a *Magyar Filozófiai Szemle* által felkért bírálóknak a kéziratához fűzött értékes észrevételeit.

¹ Lásd David Hume: *Saját életem*, In Hume 1992–1994. I. 18.

semmi okunk kételkedni szerzőnk azon állításában, hogy ennek köszönhetően „nem csupán független, de tehetős” ember lett belőle.² Ebben szerepet játszhatott az 1763-ban elvállalt párizsi követi titkári állás is, de még inkább az, hogy az *Anglia története* még Hume életében – szűk másfél évtized alatt – öt új kiadást ért meg (s tegyük hozzá: a halálát követő fél évszázadban további ötvenet). E másfél évtized alatt Hume nem is alkotott újabb műveket, megelégedett a korábbiak korrigálásával, új kiadásainak előkészítésével. Ez részben ugyancsak magyarázható előbb mozgalmas életmódjával, majd élete legvégén egészségi állapotának megrendülésével, de azzal is, hogy úgy érezhette: a kísérletezés gyümölcse beérett, s megtalálta azt a közlési formát, amelyben az emberi cselekvés, magatartás és állapot magyarázatára kidolgozott filozófiai elmélete eljuthat a szélesebb közönséghez, s – talán – hatást gyakorolhat annak körében.

Fontos hangsúlyozni, nem arról van szó, hogy Hume a történelem segítségével igyekezett volna „illusztrálni”, közérthetővé tenni „eredetileg” magasabb absztrakciós készséget megkövetelő filozófiai mondanivalóját, s pusztán azért fanyalodott volna a történeti elbeszélés inkább olvasóbarát műfajára, hogy ezt a közönséget könnyebben, közvetlenebbül megszólíthassa. Sokkal inkább arról, hogy a Hume korában korszakos megújuláson áteső történetírás önállóan is érvényes, természetes közege és terepe volt e mondanivaló megfogalmazásának és előadásának; legalábbis ami a kereskedés és a csiszolt társas viszonyok, a mérséklet politikai jelentőségét, a szabadság és az autoritás kölcsönösségét középpontba állító, a cselekvés mozgatórugói között a „vélemény”, az emberi sorsok alakulásában pedig a „nem szándékolt következmények” megkülönböztetett szerepét valló társadalom- és politikafilozófiáját illeti. Mindez arra is felhívja a figyelmet, hogy – egyéb, régebbi keletű nézetekkel ellentétben – a történelem igen előkelő helyet foglalt el a felvilágosodás emberének szellemi horizontján. (Ez üzletileg is alátámasztható: elég a korabeli kiadói példányszámokra és bevételekre, vagy a könyvvásárok és olvasóköri katalógusaiban felbukkanó címek statisztikáira gondolni.)³ Hume mindennek egyrészt messzemenően tudatában

² Hume pályatársa, William Robertson 1758-ban a *Skócia története* kéziratáért 600 fontot kasszírozott, s elégedetten nyugtázza: „ez több, mint amit D. Hume-ot leszámítva eddig bárki kapott egy kéziratért”. A Hume által az *Anglia történetéért* besöpört jogdíjak összességében mintegy 3200 fontra rúgtak (ezen aztán Robertson a következő évtized végén publikált, V. Károly császár uralkodásának történetét feldolgozó művével túltett: kiadója 3500 fontot szurkolt le a kéziratért, s a szerződés szerint további 500 font illette újabb kiadás esetén). Ezen összegek súlyát akkor mérhetjük fel kellőképpen, ha meggondoljuk: Robertson lelkészi hivatalának éves jövedelme tisztes 100–120 font volt ebben az időben, amiről 1763-tól királyi történetírói kinevezése és az ezért járó évi 200 fontos javadalmazás miatt nyugodtan lemondhatott. Lásd Brown: 1997. 19, 22, 28; Wootton 1993. 447.

³ Robertson *History of Scotland*-je (1759) két évtized alatt mintegy 6000 font nyereséget termelt kiadójának. A sikeren felbátorodva a kiadó Robertson következő munkáját, a *History of Charles V-t* (1769) nyomban 4000 példányban dobta piacra, amiből 2600 az első hónap alatt el is fogyott; a mű öt kiadásából származó összes nyereség mintegy 15000 font volt. Lásd Sher 1997. 169, 175–176, 178. Ugyanezen szerző monumentális, a skót felvilágosodást a könyv-

volt, másrészt tett is érte, hogy így legyen. A történelmet „az összes közül a legnépszerűbb írói műfajnak”, „a legkedvesebb olvasmánynak” tartotta; vallotta, hogy „a történelem korát éljük, s a történelem nemzete vagyunk” (Hume 1932. I. 196, 244; II. 230).

A történelem, melyet a felvilágosodás szerzői írtak és közönségük fogyasztott, egyszerre volt a politikai és közéleti véleményalkotás és -formálás eszköze, irodalmi értékű alkotótevékenység, valamint a tudományos diszciplína státusára mindinkább jogot formáló, önálló elméleti és módszertani eszköztárat kialakító tudásterület. Az előbbi kettő kombinációja, a humanista *historia magistra vitae* hagyomány erény és romlás dialektikájára épülő történetmondása magától értetődő természetességgel virágzott tovább a 18. századi Skóciában (is). Az efféle, Machiavelli és Guicciardini stílusában fogant „filozofikus” történetírás a közjó ápolásának leginkább kedvező elvek és magatartáseszmények felmutatását és elsajátíttatását a háború és a politika fordulatainak szelektív, súlypontosított taglalásától és az *arcana imperi*be, az államművészet fogásaiba engedett bepillantástól remélte.⁴ A skót felvilágosodás történetírása nem adta fel a morális tanítás iránti elkötelezettséget, ami egyfajta providencialista determinizmus párosulva a humanizmus mellett a kálvini reformáció örökségének fontosságára is rámutat.⁵ Mindazonáltal a Hume munkásságának is közegéül szolgáló történeti kultúra képviselői e módfelett összetett szellemi örökség fogalomkészletét és törekvéseit azokhoz a megváltozott körülményekhez alkalmazkodva igyekeztek ápolni és életben tartani, amelyek a 17–18. század fordulóján váltak Európa politikai, társadalmi-kulturális és nemzetközi valóságának mind szembeötlőbb részévé.

Az Egyesült Tartományok hatalmi tényezővé emelkedése, a vesztfáliai „békemű” (1648) és az angliai dicsőséges forradalom (1688) – sőt más előjellel, de a nantes-i ediktum visszavonása (1685) is – hozzájárult ahhoz, hogy a vallásháború és a polgári erőszak mintegy másfél évszázad után ne legyen többé a nyugat-európaiak mindennaposan megélt tapasztalata. Az államférfiak kénytelenek voltak belátni: Isten nem döntötte el a protestánsok és a katolikusok közötti konfliktust, a különböző keresztény felekezetek kénytelenek egyazon nemzetközi rend keretein belül együtt élni. Mindez kikezdte a politikai hatalom közvetlen szakrális-transzcendens legitimitását, amennyiben az állam a közösséget megosztó érdekek és elkötelezettségek tekintetében szükségképpen semleges, mindenekelőtt a polgárok kölcsönös biztonsága iránt elhivatott prag-

forgalom történetén keresztül megragadó munkájában 360 „alapmű” sorsát követi nyomon; ezek közül 68 tartozik a történelem területéhez (ezzel a legnagyobb csoportot alkotva), számos „bestsellerrel” (Sher 2006). Összehasonlításképpen, ugyanebben az időben a németországi olvasóköri által előfizetett folyóiratok mintegy 19%-a „történeti és politikai”, további csaknem 5%-a tisztán „történeti” tárgyú volt (Stüttzel-Prüsener 1981. 71. skk.).

⁴ Gilbert 1965; Pocock 1975. 7–8. fejezet.

⁵ Allan 1993; Allan 1998.

matikus szervezetként tűnt fel. Némiképp paradox módon szimbolikus dátum 1683 is. Bécs felmentésében együttműködtek protestáns és katolikus hatalmak és seregek, ám a siker, s az oszmán birodalommal együtt az iszlám kiszorulása a nyugat-európaiak látómezejéből éppen azt jelentette, hogy a továbbiakban a keresztény világ vallási egységének erőltetése stratégiai-defenzív szempontok alapján nem volt indokolt, s a különböző keresztény felekezetek és az őket képviselő hatalmak kényszerű együttélését szentesítheti a diplomácia és a nemzetközi jog, illetve az általuk fenntartott „hatalmi egyensúly” eszménye. A spanyol örökösödési háborút lezáró utrechti békerendezés (1713) gondoskodott arról is, hogy megghiúsuljon, vagy legalábbis elodázódjon az „egyetemes monarchia” létrehozásának kísérlete, melyen német-római császárok, spanyol és francia királyok ugyanebben a másfél-két évszázadban hevesen iparkodtak. Leküzdvé a nagy, összefüggő területek, szárazföldi birodalmak adminisztratív és katonai ellenőrzésére irányuló dinasztikus ambíciót, az öreg kontinens politikai identitását a nemzetközi kapcsolatok elemzői mindinkább előszeretettel határozták meg közepes méretű államok együtteseként; melyek – függetlenül attól, hogy belső berendezkedésük egyeduralkodó (s ezen belül inkább „abszolút” vagy „korlátozott”) vagy köztársasági – garantálják az alattvaló valamelyes jogbiztonságát („szabadságát”), viszont képesek az erőskezű, határozott kormányzásra. Annak ellenére, hogy ezeket az államokat – egyenként vagy szövetségekbe szerveződve – szerteágazó politikai, vallási és kereskedelmi érdekeik olykor akár fegyveres összetűzésbe sodorták egymással, együttesük finoman kiegyensúlyozott rendszernek, mi több, „közösségnek”, sőt „konföderációnak” tűnt, melyet az együttműködés és a versengés különös elegyéből font szálak tartanak össze. Konfliktusaik háttéréként és az azok rendezésére alkalmazott megoldások szempontjaként az „állami féltékenység” fokozatosan átadta helyét a „kereskedelmi féltékenységnek” (vagy azzá alakult), s a politikai túlélés nagyban múlott a nemzetközi piacokon elért sikeren, illetve az ott elszenvedett kudarcon. Ez a fejlemény aggodalomra adott okot, annál is inkább, mert ellentmondani látszott az „édes kereskedés” és az anyagi fejlődés önmagából fakadó civilizáló és béketeremtő erejével kapcsolatos felvilágosult toposznak.⁶ A helyzetet tovább bonyolította, hogy e szuverén (archaikus szóhasználattal „imperialis”) államok némelyike úgy tűnt, alkalmas magja egy, a korszellemezhez jobban illeszkedő birodalmiságnak, mely nem kontinentális és területiális, hanem tengerentúli és kereskedelmi-gyarmati jellegű. Mindez csak még inkább felhívta a figyelmet a jelzett történelmi folyamatokban kibontakozó gazdasági és társadalmi viszonyok jelentőségére – beleértve a javak termelésének, fogyasztásának, körforgásának és elosztásának struktúráit, s ezek cselekvő részeseinek kulturális gyakorlatait, szokásait, hiedelmeit és életvitelét.

⁶ Lásd Mason 1996; és különösen Hont 2005.

A 18. századi történeti gondolkodás aligha engedhette meg magának, hogy elhanyagolja a születőben lévő társadalmi modernitás e feltételeinek tanulmányozását. Ilyen körülmények között is fennmaradt a történetírás hagyományos érdeklődése és elkötelezettsége a közélet iránt, és nem adta fel azt az ebből következő törekvést sem, hogy az elbeszélés alapján normatív ítéletet alkosson, és erkölcsi célt jelöljön ki. Látóhatára azonban tágasabb lett, s – már csak a közönség újabb keletű érdeklődésének kielégítése végett is – a politikai mellett egyfajta társadalmi narratíva megvalósításának útjait kezdte keresni. Ennek központi témáit „a tudomány, a mesterségek és művészetek, a kereskedés és a modor” története alkották, olyan témák, amelyek „önmagukban véve is hasznosak és kellemesek, és igazodnak [e közönség] életviteléhez”.⁷ Ez az újfajta, a modern „finomság” világában keletkező érdeklődés a társadalmi és polgári élet olyan módozatait jelölte ki a történetírói mondanivaló szempontjából releváns területként, amelyek nehézkesen lettek volna beilleszthetők a régi, főként a *vita activa* esélyeivel és kockázataival elfoglalt, humanista ihletettségű történeti elbeszélés keretei közé. A tét nem kevesebb volt, mint egy olyan társadalom önmagáról alkotott képe és önbecsülése, amely – s itt természetesen tájékozott és öntudatos tagjairól van szó – mindinkább tisztában volt azzal, hogy mennyi mindent köszönhet a kereskedésnek és az általa a nyilvános és magánélet képlékeny határmezsgyéjén szőtt, bonyolult és nehezen látható személyközi viszonyoknak. E viszonyok egyfelől igencsak behatárolták a hagyományos értelemben vett politikai cselekvés mozgásterét, másfelől azonban ki is tágtották azáltal, hogy újradefiniálták a polgári erény ébren tartására és kifejezésére alkalmas cselekvések lehetséges körét.

E cselekvések hagyományos képletében a kereskedés és az általa táplált anyagi jólét, az elérhető javak megsokszorozódása és körük bővülése gyanús színben tűnt föl, mert kétféle értelemben is könnyen „romláshoz” vezethetett: gyöngítette az egyén közjó iránti elkötelezettségét, vagy ami még rosszabb, az emberi mohóságot táplálva a közintézmények egyéni haszon céljából való ki-sajátítására sarkallt. A 18. század moralistái (beleértve a történészeket) azonban arra a felismerésre jutottak, hogy a kereskedelem – konkrét értelemben, piaci árucseréként csakúgy, mint metaforikusan, eszmék és érzések kávéházi, társasági, akadémiai cseréjeként – fontos civilizáló erővel bír, s így maga kínál gyógyírt a civil intézmények megrendítésére (melyben maga is szerepet játszott). A „kereskedés” e perspektíva szerint erősítette a férfiak és nők társas és kommunikatív lényként megállapított azonosságát, mivel lehetővé tette számukra egymás jól-létének (boldogságának-boldogulásának: *happiness*) előmozdítását, mégpedig olyan, az aktív politikai részvételtől eltérő, de annál nem alacsonyabb rendű módokon, amelyek jobban illettek a 18. századi állapotokhoz. Ezzel a megfontolás-

⁷ Robert Henry Horace Walpole-nak, 1783. március 3. Lewis et al. (szerk.) 1952. XV. 169, idézi Phillips 2000. 5.

sal a háttérben a történelem – legkiemelkedőbb 18. századi művelőinek kezén – egyre távolodott végső soron „civil” alapzatától, s tekintete elkezdte befogni a „társadalmi” világot, ahol az efféle interakciók zajlottak. A tudós törekvések adott kontextusában ez azt jelentette, hogy a történetírás magáévá tette az „ember tudományának” felvilágosult nézőpontját, s vállalta a kihívást, hogy beoltja vele ősi elbeszélő funkcióit.

Jól, bár nyilván még mindig nem minden részletében ismert történet az, ahogyan a kora újkori szkepticizmus, stoicizmus és természetjog ágostoni-epikureus antropológiájának alapzatára felépült a „társiatlan társiaság” morálfilozófiai és morálszociológiai rendszere, amelyben Hume – többedmagával – eminens szerepet játszott.⁸ Számunkra pillanatnyilag az a fontos, hogy ez a rendszer természetes könnyedséggel simulat össze a történelmi ok-okozati összefüggések korabeli világias, stadiális-materialista magyarázataival. Az elmélet maga, s a modern kereskedő társadalom realitása, amelyre vonatkozott, ugyanis szinte kiáltott az e társadalom kialakulásához vezető történelmi dinamika nagyléptékű elemzéséért. Látószögében megengedett volt a múlt mint olyan folyamatosságok sorozatának felfogása, amelyekből a jelen kibontakozott, s a történelem épp e kibontakozás tanulmányozásával járulhatott hozzá az „ember tudományának” kiteljesítéséhez. A történelem mint *exemplum*ként felfogott, és ezért a jelen számára pedig-rét vagy legitimitást kölcsönző események egymásutánja legfőbb tárgyát mindaddig a hadjáratok és csaták, a szerződések és törvények, a jó- és gonosztettek alkották. Most mindezeket egyre inkább úgy tekintették, mint amelyek maguk is az anyagi és kulturális fejlődés vagy hanyatlás folyamataiból, a lélek és a tudat működéseiből vezethetők le, amelyekben az emberi cselekvés szerepe jóval összetettebb probléma, mint az erényt és a bűnt középpontba állító, döntően politikatörténelmi narratívákban. Egyrészt a kontextusok, amelyekben a cselekvés zajlott, egyre bonyolultabb feltáró- és értelmező munkát tettek elengedhetetlenül fontossá, olyannyira, hogy e kontextusok igen nagymértékben maguk váltak a történelmet alkotó szubsztanciává. Másrészt a történészek mind nagyobb előszeretettel beszéltek el – akár e kontextusok alkotóelemeiként – a hagyományos (politikai) értelemben cselekvőképtelennek minősített szereplők – nők, általánosságban véve „magánszemélyek” (vagy éppen magánszemélyi mivoltukban vett közszereplők), s általában a „primitív” társadalmak – történetét.

Ez kétféle következménnyel járt. A történelmi gondolkodás és a történetírói gyakorlat korszakos vívmányaként, a felvilágosodás nagy találmányaként szokás ünnepelni a forrásadatok hiányosságait az összehasonlító módszer eszközeivel betapasztó, „feltevéseken alapuló” történetírást (*conjectural history*); más definíció szerint a történelem nagy mozgásait az egyes társadalmak létfenntartási módjának összefüggésében meghatározott szakaszok vagy lépcsőfokok egymás-

⁸ A kiskönyvtáryi irodalomból lásd különösen Tuck 1993; Hundert 1994; Haakonssen 1996; Robertson 2005.

utánjaként, fejlődésként bemutató, szigorú – döntően materialista – elméleti és módszertani megfontolásokkal és normákkal dolgozó „stadiális” történetírást.⁹ Éppen ilyen fontos azonban, hogy az efféle makroszociológiai törekvések ugyanakkor folyamatos párbeszédben álltak az egyéni életek közvetlen környezetét és alakulását biografikus jelleggel és aprólékos részletességgel ábrázoló, elbeszélő igényű történetmondással. Az előbbi vállalkozás sikere olyan módszertani alapelvek következetes alkalmazásán múlott, amelyek lehetővé tették a vizsgáldás tárgyától való, a tudományok világára jellemző távolságtartást. Ami az utóbbit illeti, felismerést nyert, hogy az új stílusú narratív történetírás műveléséhez szükséges az érzékenység, az empátia, az érzelmek megszólítása – vagyis a teremtő irodalmi géniusz csakúgy, mint a morálfilozófus átható tekintete. A politikátörténet s a történelemnek tulajdonított politikai jelentés fontos átalakuláson ment keresztül, melyben tükröződtek a múlt tanulmányozásának e hangsúlyeltolódásai. Vegyük röviden szemügyre ezt az átalakulást.

A történeti struktúrák jelentőségének felismeréséből mindenekelőtt az következett, hogy az egyes nemzetek gyakran erősen pártos szellemben előadott politikátörténetének kacskaringóinál, dicsőséges és botránys pillanatainál, hőseinél és gonosztevőinél jobban (vagy legalábbis nem kevésbé) érdekelt a 18. századi történéseket e nemzeti témák helye az európai társadalmak és államok „közösségének” térképén – pontosabban azok a folyamatok, amelyek során ezt a helyet megtalálták és elfoglalták. Az így kialakuló „felvilágosult elbeszélés” terénuma Európa – azaz többé nem a „keresztény világ” – volt, főszereplői pedig a polgári kormányzatok, melyek az újkor évszázadainak folyamán pápák és császárok birodalomépítő törekvéseivel dacolva konstituálták önmagukat szuverén entitásként.¹⁰ E perspektívában a modern Európa politikai és vallási szempontból belső viszonyaikban és egymáshoz képest egyaránt erősen tagolt, egyszerre együttműködő és versengő államok rendszere, mely mégis szilárd és kiegyensúlyozott. Világra jöttét heves szülési fájdalmak kísérték, melyek előidézői között megtalálható a vallási fanatizmus által táplált vak politikai düh éppúgy, mint a hatalomgyakorlók képtelensége az önkorlátozásra az anyagi fejlődés nyomán ölükbe hullott fiskális lehetőségek – s ezeknek köszönhetően mindenekelőtt az állandó tömeghadseregek – ki- és felhasználását illetően. A műfaj klasszikusai – köztük is kiemelten a XIV. Lajos századáról értekező Voltaire, valamint Hume edinburgh-i kollégája és barátja, az V. Károly császár uralkodásának történetét megíró William Robertson – többé-kevésbé egybehangozón sugallták, hogy e

⁹ A 18. századi skót történetírás társadalomtudományi beágyazottságának első komolyabb vizsgálatát lásd Pascal 1938, klasszikus monografikus feldolgozása Bryson 1945. Szinte iparszerűen űzött önálló kutatási ágként a téma Meek munkájától (Meek 1976) és annak kritikai visszhangjától datálható. A „*conjectural history*” kifejezés (melyet a skót felvilágosodás klasszikusainak életrajzírója, Dugald Stewart utólag alkotott) első megjelenését egy modern tanulmány címében lásd Höpfl 1978. A szakirodalom burjánzása azóta határtalan.

¹⁰ O'Brien 1997; Pocock 1999.

megújulással terhes válság leküzdésében főszerepet játszott a kereskedelem és a belőle hasznot húzó rétegek megizmosodása, ami az „erőszakos szenvedélyek” csillapításával közvetve egy újfajta politikai racionalitás kialakulásának útját egyengette, s kiegyensúlyozottabb társadalmi állapotokat teremtett.

A felvilágosult elbeszélés „kozmpolita” volt abban az értelemben, hogy kontinentális (sőt globális) léptékű összehasonlító látószögből vizsgált olyan kérdéseket, amelyeknek feltárása közvetlen jelentőséggel bírt tipikusan „patrióta” célok megvalósításában: a korabeli realitásokhoz illeszkedő civil attitűdök bátorításában. A 18. századi fejlett nyugat-európai társadalmak, s különösképpen az angolból és skótból britté váló társadalom elitjének politikai identitásformálása szempontjából kardinális jelentősége volt az előbbieken vázolt történet pontos megértésének. Hume korának Angliája nem szenvedett hiányt történeti identitás-diskurzusokban, ő azonban a legkevésbé sem volt elragadtatva ezektől. Nemcsak félrevezetőnek, hanem kifejezetten kártékonynak tartotta a legutóbb a francia hugenotta menekült, Paul de Rapin-Thoyras által népszerű formába öntött domináns narratívát,¹¹ mely szerint a nemzet legjobbjai az angolszász ősidők homálya óta mindenkor szívós elszántsággal vették védelmükbe páratlan alkotmányukat és a benne rögzített szabadságjogokat, valahányszor ármány vagy erőszak fenyegette azokat – legutoljára az 1688-as fordulat alkalmával. Az alkotmány e whig üdvtörténetét nemcsak az önmagukat 1688 egyetlen hiteles letéteményesének tekintő „igazi whigek” vallották elkötelezetten, hanem magáévá tette a tory táborból érkező Lord Bolingbroke is, aki az új *establishment* és annak megtestesítője, Robert Walpole miniszterelnök ellenében éppen azzal az érveléssel igyekezett egy széles ellenzéki koalíció összekovácolásán, hogy a forradalmat „ellopták”: a korona és a kabinet nyíltan autoriter eszközök helyett most új, de annál veszedelmesebb módszerekkel, befolyásolással, kedvezményekkel és korrumpálással, kliensrendszer építésével mesterkedik a polgári szabadság, a vegyes alkotmány aláaknázásán.¹² (Van-e új a nap alatt?)

Hume ezt a gondolatmenetet több szempontból is aggályosnak tartotta. Módszertani szempontból azért, mert – mint az esszéekben az *Értekezésnél* jóval közérthetőbb nyelven előadta – a kormányzás alapzata nem elvont elvek együttese, hanem az érdek és a szokás alapján alkotott „vélemény”; a politikáról vallott „tudományos” meggyőződése szempontjából azért, mert „természetesnek” az egyszerű, nem a vegyes kormányformát tekintette, mely utóbbit az előbbinél jóval sebezhetőbbnek tartotta a pártütés kockázatával szemben; a korabeli politikai állapotokkal kapcsolatos meggyőződése szempontjából pedig azért, mert úgy vélte: ha már Anglia, más európai államokkal ellentétben, letért

¹¹ *A L'Histoire d'Angleterre* (7 kötet, Hága, 1724) angol fordítása 1725-től jelent meg Nicolas Tindal, a jeles deista gondolkodó, Matthew Tindal unokaöccse fordításában.

¹² Skinner 1974. Bolingbroke történeti és politikai gondolkodásainak összefüggéseire lásd Kramnick 1967; Hicks 1987.

a „civilizált (abszolút) monarchia” irányába mutató fejlődés útjáról (amelyet a modernitás legkiszámíthatóbb pályájának tekintett), s ehelyett megvalósította az alkotmányos szabadságot (amely ellen amúgy szintén nem volt kifogása), egyáltalán nem tragédia – sőt, ellenkezőleg –, ha a nagy szabadságot valami kordában tartja (ha mégoly nemtelen eszközökkel is – hisz’ létezik-e tökéletes rendszer). S mindezekon túlmenően – de talán a leginkább – attól tartott, hogy az a közönség, amelyet a brit civilizáció jövője legfőbb letéteményesének tartott, s ezért minden erejével a „megszólitására” törekedett, a délibábos whig narratíva hatása alatt torz képet fog alkotni saját, az alkotmányhoz fűződő viszonyáról.¹³ A „választékos” (*elegant*), „társasági” (*conversible*) emberekről van szó, akiknek körében Hume a „tudós” világ követének tekintette magát, azokról az eszes és pallérozott, urbánus értékrendű és független gondolkodású férfiakról és nőkről, akik hozzá hasonlóan a „középső rétegekhez” tartoztak – ahhoz, amelyik „a legnépesebb az emberek olyan osztályai közül, melyekről feltehető, hogy fogékonyak a filozófia iránt”.¹⁴ E réteg emancipációjához a feudális birtokrendszer hanyatlásán, a reformáció erjedésén, a 17. század vallási és politikai viharain és – természetesen – a kereskedelem fejlődésén keresztül vezetett az út. Mindez rányomta bélyegét politikai és erkölcsi kultúrájára, és összekötötte sorsát azzal az alkotmánnyal és „szabadsággal”, mely Hume szerint – minden más híreszteléssel ellentétben – ugyanezen folyamatok gyümölcseként, modern vívmányként jött létre.¹⁵ Sok múltot azon, hogy egy realista és felelősségteljes történelemszemlélet kialakításával sikerül-e mindezt ráébreszteni.

A tradicionális whig látószög pártos túlfűtöttsége önmagában véve sem felelt meg annak az eszménynek, amelyet Hume a „gyakorlati ember” szenvedélyesége és a filozófus elvont, hűvös közömbössége közötti „helyes középútként” a történelem számára kijelölt, és saját „szkeptikus” vagy „tudományos” whig attitűdjével megvalósítani szándékozott.¹⁶ Ennek a törekvésnek felelt meg az az alapelv, hogy a távolságtartás éppen megfelelő mértékével, az érdektelen józanság és a természetes érzések arányos elegyével kell közelíteni a múlthoz, melyet nem lehet megkerülni (s nehéz, de muszáj megérteni). Ez először is szerkezeti-szerkesztési következményekkel járt: Hume az egyes korszakokat és civilizációs állapotokat mindig a rájuk következő, őket felváltó állapot nézőpontjából vette szemügyre, a közelmúltat a jelenéből, a régmúltat pedig a közelmúltból – így esett, hogy a kronológiában visszafelé haladva írta meg előbb

¹³ Arról, hogy lehetséges-e a politikai tudomány; A kormányzat alapelveiről; Vajon a brit kormányzat az abszolút monarchia vagy inkább a köztársaság felé hajlik-e? In Hume 1992–1994. I. 27–41, 42–46, 57–62.

¹⁴ Az esszéírásról; A középutas életvitelről In Hume 1992–1994. II. 291. skk., 303.

¹⁵ Vö. Phillipson 1989. 54. skk.

¹⁶ A kifejezés eredetét lásd Forbes 1975; lásd még Forbes 1975a.

két kötetben „Nagy-Britannia” (az 1603-ban létrejött perszonálunió, vagyis a Stuartok), majd „Anglia” történetét (az utóbbit két szakaszban, előbb a Tudor-kor kétkötetes, majd a caesari hódítástól számított kései antikvitás és a középkor ugyancsak kétkötetes feldolgozását). E sajátosan érvényesülő „prezentizmus” avagy jelenorientáltság egy másik aspektusát megfogalmazva, egyben a „szkeptikus whig” nézőpont mibenlétére is utalva, Hume megkülönböztetést tett a „dolgokról” (eseményekről, folyamatokról, intézményekről, struktúrákról) illetve a „személyekről” alkotott ítéletei között, hozzáfűzve, hogy míg az előbbiek inkább a „whig elvek” szellemében fogantak, addig az utóbbiak közelebb állnak a „tory előítéletekhez” (Hume 1932. I. 237). Ez több szempontból is finom distinkció. Felszínesen szemlélve a két Stuart-kori kötetben (különösen az elsőben) elbeszélt történet szűkebb nemzeti történelem, méghozzá klasszikus tacitusi–thuküdidészi ihletéssel, a középpontban a bölcs és (jórészt) balga államvezetés példáival, olyan „személyek” főszereplésével, akik iránt a személyiségjegyeik és a történelmi helyzet közötti feszültség okán Hume valóban „tory”-szimpátiát táplál. Ezekben a részekben is nyomon követhető azonban a „dolgok” egy nagyobb léptékű rendjének alakulása, melyben a vezérfonal az angol nép küzdelme az alkotmányos szabadság megőrzéséért vagy inkább elnyeréséért, s melynek bemutatása óvatosan „whig” szellemű. Ez a rend akkor értékelhető a maga teljességében, ha a Stuart köteteket a később publikált Tudor és középkori kötetek tükrében olvassuk. Ezekben nagyobb hangsúlyt kapnak a „dolgok”, s a „szabadság” keresésének sajátosan – sőt anomália-szerűen – újkori angol útja megfelelő perspektívában tűnik fel azáltal, hogy Hume az európai fejlődési modellek hosszabb távú összefüggésében helyezi el azt. A „dolgok” tekintetében az ábrázolás teljessége és pártatlansága egyaránt a kozmopolita látószög elfoglalásán és a komparatív megközelítésmód alkalmazásán múlott. A „személyek” jellemének sokrétű, kiváltképp a közéleti konfliktusok és kihívások idején mutatott esendőség felé empatikus megértéssel forduló ábrázolása azonban ugyanilyen jelentőséggel bírt Hume számára. Sajátos módon ugyanis – akárcsak a nagy léptékű strukturális elemzés hangsúlyosabbá válása – szintén hozzájárult az erény és bűn témáinak semlegesítéséhez, s ezzel a hagyományos értelemben vett patrióta történelmi elbeszélésre gyakran jellemző pártosság tompításához. „Ha nem mondja, hogy igazságot szolgáltattam mindkét pártnak; s ha Mure asszony nem sajnálkozik Károly király sorsa fölött, akkor tűzbe hajítom összes jegyzetemet, s visszatérek a filozófiához” – írta Hume barátjának, William Mure városi tanácsosnak és parlamenti képviselőnek 1754 októberében (Hume 1932. I. 210). A pártos történetírás meghaladásának, a téma nyers ideológiai ereje megfékezésének szükséges, de nem elégséges feltétele volt a hűvös távolságtartás, az elmúlt kor és a sajátja közötti diszkontinuitás kimutatása – annak deklarálása, hogy az angol forradalom lezárult. Kellett ehhez a polgárháború, a királygyilkosság, a köztársaság és az 1688-as fordulat életszerűségének felidézése, a történetéhez tapadó drámai, sőt olykor tragikus töltet

megtartása, beleértve annak a lehetőségét, hogy „nagylelkűen szánó könnyet ejtsünk”¹⁷ az áldozatokért.¹⁸

Az áldozatokkal – legalábbis azokkal, akik emblematikus státusra emelkedtek: I. Károlyral, s általánosságban és némileg átvitt értelemben a négy 17. századi Stuart uralkodóval – ugyanis nem az volt a gond, hogy elvetemült gazemberek lettek volna. Ellenkezőleg, emberi tulajdonságaikat Hume döntően pozitív fényben tünteti fel: nem voltak mentesek a szokott, hétköznapi gyöngeségektől, de ezek mértéke jóval alulmúlta azt, ami a magánszemélyek világában súlyosabb elmarasztalásra adhatott volna okot. Erényeiket nem annyira bűnök ellensúlyozták, mint hibák, amelyek közül a legsúlyosabbik végzetesnek bizonyult: fatálisan képtelenek voltak felmérni azokat a változásokat, amelyeket a társadalom fejlődése az angol politikai berendezkedésben mind ellenállhatatlannabb erővel követelt, félreértették az angol alkotmányos rendszerben számukra kijelölt – ugyancsak átalakulóban lévő – helyet, s makacsul ragaszkodtak az uralkodói előjogokról alkotott, öröklött (s Hume szerint amúgy legitimitással bíró) felfogásukhoz.

E király [I. Károly] uralkodása minden más korban és nemzetben biztos lehetett volna virágzó és boldog. De a saját tekintélyéről alkotott magasztos eszme, mely átítatta, képtelenné tette arra, hogy bölcsen meghódoljon a szabadság szellemének, mely alattvalói körében *kezdt* eluralkodni (Hume 1983. V. 221).

Ezen az úton I. Jakab azon nyomban megindult, mihelyt Erzsébet királynő örökébe lépett. Rapin előadásában az Erzsébet-kor azért volt az angol történelem arkhimédeszi pontja, mert minden más kornál tökéletesebben megvalósult benne a megfontolt, a felségjogok iránt tisztelettel viseltető parlamentek és a bölcs, a parlament ősi jogait ugyancsak tiszteletben tartó uralkodó harmóniája; ez volt az alapja Anglia békéjének és prosperitásának egy olyan korban, amelyben Európát keresztül-kasul vallási és polgári békétlenség szabdalta. Hume, ellenkezőleg, belátta, hogy Erzsébet Angliája annak köszönhette stabilitását, hogy megközelítette az általa „természetesnek” és a politikai modernitáshoz vezető leginkább zökkenőmentes útnak minősített, egyszerű és rendezett, „civilizált abszolút monarchiát”, amelynek uralkodója olykor önkényes, sőt zsarnoki módzerekkel élt ugyan, de parlamentje és népe mégis engedelmeskedett, sőt tisztelettel adózott neki. Hume-ot ez a felismerés zavarba ejtette: ha az angolok lelkületét – ahogy a hivatalos nemzeti üdvtörténet tartotta – ősidők óta átítatja a szabadság szelleme, hogyan viselkedhettek oly szolgálai Erzsébettel szemben? S ha neki beadták a derekukat, utódai alatt miért vetették el az engedelmesség szokását? Jakab készpénznek vette, hogy Erzsébet koronájával együtt megörök-

¹⁷ Vö. *Saját életem*. In Hume 1992–1992. I. 15.

¹⁸ A kérdéskörrel lásd Phillips 1997; Phillips 2000. 1–2. fejezet.

li az annak „egyszerű”, „nem kevert” rendszere iránti lojalitást is. Hume-mal ellentétben nem tűnt fel neki, hogy a Tudorok hatalmát nem támasztja alá különösebb katonai erő, vagyon vagy politikai protekcionizmus. A rendszer alapzata – mint az esszékből általánosságban tudjuk, s a *History* lapjain konkrét és részletes illusztráció és elemzés tárgyává válik – egyes egyedül a vélemény: az a titokzatosság övezte, számtalan forrásból sokféleképpen hangoztatott, semmivel sem bizonyított, de széles körben meggyőződéssel vallott idea, hogy a királynő hatalma „csaknem abszolút és korlátlan, szent és sérthetetlen”, míg a parlament az alkotmány épületének „csak afféle díszítménye, mely létezéséhez egyáltalán nem nélkülözhetetlen” (Hume 1983. V. 127–128).

A „vélemény” azonban, mint ugyancsak Hume-tól tudjuk, a hagyomány és a szokás ballasztja ellenére változékony, s ha olykor komoly fáziskéséssel is, de követi a társadalmi struktúrák átalakulásait. Hume mint „tudományos whig” a következőképpen számol be a népes fegyveres kíséretnek eltűnéséről, vagyis a feudális rendszer középkor végi átalakulásáról:

A mesterségek fejlődése a jog minden szigoránál hathatósabban sürgette e kártékony szokás feladását. A nemesek, ahelyett, hogy csatlósai számában és merészségében versenyeztek volna egymással, fokozatosan áttértek a vetélkedés egy civilizáltabb nemére, s fogataik, házaik és asztaluk pompájával és eleganciájával igyekeztek kitűnni. A közemberek, akiket feljebbvalóik már nem tartottak bűnös tétlenségben, kénytelenek voltak elsajátítani valami hivatást vagy ipart, s hasznossá tenni magukat önmaguk és mások számára is. S meg kell adni, azok ellenében, akik oly heves kirohanásokat intéznek a mesterségek finomodása, vagy ahogy ők szeretik nevezni, a fényűzés ellen, hogy amennyivel egy szorgos kereskedő jobb ember és jobb polgár azoknál a léha vazallusoknál, akik egykor a nagy családok függőségében éltek; épp annyival dicséretesebb a modern nemesember élete a régi bárónál.¹⁹

Amellett, hogy a fent említett, Hume által megszólított közönség hiúságát legyezgette, ez a beszámoló magyarázatot adott a bárói anarchia megszűnésére és a bárók kényének kitett feudális monarchia abszolút monarchiává való átalakulására. Az utóbbinak kedvezett, hogy a közrendűek parlamenti házának megerősödése egyelőre nem járt politikai konzekvenciákkal: a nagyurak szorításából emancipálódó középbirtokosok (a gentry) és városi polgárok gondolkodásmódja szervilis maradt. Hosszabb távon azonban a feudalizmus bomlása – különösen, hogy az erzsébeti nyugalom évtizedeiben a felemelkedő rétegek anyagi és szel-

¹⁹ Uo. III. 76–77. Hume jeles skót kortársainak körében ez a fajta gondolatmenet nagy népszerűségnek örvendett. Vö. Smith 1981. I. 410. skk. (III. könyv 4. fejezet), de az 1776-ban megjelent mű vezérgondolatait e kérdésben tartalmazták már Smith-nek az 1740-es évek végén Edinburgh-ban, majd 1762 után a Glasgow-i Egyetemen tartott előadásai; lásd még Robertson 1769/1996. I. 34. skk.

lemi kultúrája csak tovább izmosodott – előrevetítette az egyensúly további eltolódását, sőt felborulását.

Ahhoz, hogy ez utóbbi valóban bekövetkezzen, erőteljes lökést adott egy másik nagy horderejű, s Hume által különös előszeretettel tanulmányozott fejlemény: a reformáció, s a vallásos mentalitásban ezáltal előidézett erjedési folyamat. Szögezzük le, hogy ebben az esetben sem csupán arról van szó, hogy Hume az ugyanezekben az időkben (1757) a „vallás természetrajzáról” megfogalmazott filozófiai gondolatait a britek történelmi kontextusba helyezett magatartásán illusztrálja. Inkább tovább árnyalja azokat, részint a kozmopolita-komparatív megközelítés alkalmazásával (ellentétben egyéb európai fejlődési modellekkel, a britek nem léptek a civilizáltabb és behódolóbb vallási magatartás útjára), részint pedig a vallási elvakultság szintjeinek a társadalmi fejlődés szintjeivel való (negatív) korrelációját igazoló elemzésével: jóllehet előadásában a brit korona mindegyik országa hajlamos a fanatizmusra, de – a sors iróniájaként – ezen belül is a fejlettség alacsonyabb lépcsőfokán álló szomszédok (Skócia és Írország) gyakran még mélyebbre, saját barbárságukba rántják vissza Angliát. E lefelé haladó spirálnak VIII. Henrik, az első modern monarcha kíméletlensége és Erzsébet számító bölcsessége még elejét vette. Az indolens Stuartok alatt azonban feltartóztathatatlaná vált a szektás nyelvek bábeli zűrzavarának kialakulása, s a vallási táborok politikai értelemben vett pártosodása, babonáság és rajongás összefonódása az önkényuralom, illetve a szabadság ügyével (miközben – s ez a történeti mű másik eltérése *A vallás természetrajza* című tanulmánytól – a két ellentétes beállítottság között patológikus csoportmagatartásban jelentkező hatásukat tekintve nem lát különbséget). A puritanizmusban diagnosztizált forradalmi potenciál, az a körülmény, hogy ez a mozgalom tűzte zászlajára a polgári és vallási szabadság eszméjét, egyben a modern angol történelem nagy paradoxonát is jelentette: „figyelemre méltó, hogy egy ilyen ésszerű doktrína nem az érvelésnek köszönheti eredetét, hanem a túlzás és a rajongás felsőfokának” (Hume 1983. V. 443).

A Tudorok történetében közölt narratívával Hume lényegében elvágta azokat a szálatokat, amelyek a modern Anglia történeti tudatát a „gót” múlthoz fűzték, de hogy a szkeptikus-tudományos whig történetíró feladatát bevégezze, kötelességének érezte ez utóbbi valódi karakterének leleplezését is. Ami a „személyek” és a „dolgok” dinamikájának alakulását illeti, időben visszafelé haladva Hume fokozatosan feladja az előbbi iránti feltűnő érdeklődést, amelyből a Stuart kori kötetek művészi összetettsége fakad. A Tudor-kor bemutatása – bár Hume nem mulasztja el az I. Erzsébet és a skót Mária királynő közötti emblemátikus konfliktusban rejlő dramaturgiai lehetőségek kiaknázását – már túlnyomórészt lineáris elbeszélés az angol állam formálódásáról, e folyamat belső és külső feltételeinek és főbb jellemzőinek alakulásáról, az uralkodói hatalom fokozatos növekedéséről és az európai államrendszer létrejöttéről. A középkori köteteket még inkább eluralja az elbeszélés strukturális beágyazottsága: nagy témájuk a

Hume által a társadalmi és politikai élet „feudálisnak” nevezett rendszere, annak kialakulása, megszilárdulása és eróziója, mint a Tudor-kori „kormányzati forradalom” mélységének és jelentőségének felméréséhez elengedhetetlenül szükséges előzmény és előfeltétel.

Hume egy olyan miliőben igyekezett hozzájárulni a feudalizmus pontosabb megismeréséhez, amelyben ennek valóságos konjunktúrája és jelentős ideológiai tétje volt. A 20. század negyedik negyedéig publikálatlanul maradtak ugyan Adam Smith 1751–1764 közötti glasgow-i jogtudományi előadásai, melyeknek témái között eminens helyen szerepelt a feudális jog, de széles körben ismeretek voltak két kiváló jogtudós, Henry Home, Lord Kames és John Dalrymple művei a tárgyban csakúgy, mint William Robertson munkája, a *Skócia története* (Dalrymple 1757; Home 1758; Robertson 1759). Közös jellemzőjük volt, hogy a feudális intézmények és a jogi háló szociológiai alapú elemzésével ellene mondtak a középkori skót múlt öröklött, a nemzeti kivételesség eszmei alapzatán nyugvó szemléletének.²⁰ Hume hasonlóra vállalkozott angol viszonylatban. Igaz, a két kötetet nagyobbrészt itt is látszólagosan királyok és előkelők történetei töltik meg. Hume-ot azonban érzékelhetően éppen hogy frusztrálja e történeteknek az a tulajdonsága, hogy nem szőhetők össze történelmi elbeszéléssé:

Anglia régi történelme nem egyéb, mint irányváltások sora. Minden állandó hullámban és mozgásban van. Amit az egyik fél létrehozott, azt a másik folyton megsemmisíti. Az ismételt esküvések, melyeket a pártok intézkedéseik bebiztosítására kicsikarnak, éppen arról tanúskodnak, hogy állandóan tudatában vannak azok törékenységének (Hume 1983. II. 311).

A nagy mű vége felé járva mintha fellelegezne:

Nyomon követtük hát Anglia történetét barbár korszakok egész során át; mígnem elérkeztünk a finomság és a tudomány hajnalához, és reményünk van arra, hogy történelmi elbeszéléseink bizonyossága szilárdabb legyen, s egyúttal figyelmére érdemesebb látványt tárjanak az olvasó szeme elé (Hume 1983. II. 518).

A középkori történelem szétesettségére a függelékben a korabeli „ember tudománya” eszköztárával bemutatott uralkodó társadalmi rendszer jellegzetes arculatával magyarázható, amely Hume előadásában Angliát – fontos helyi sajátosságok ellenére – szorosan az európai történelem sodrásához köti. E rendszernek Hume és „modern whig” kortársai szemszögéből legfontosabb ismérve, hogy a benne felszínesen megmutatkozó „szabadság” csak látszólagos, mert annak nélkülözhetetlen kiegészítője, az autoritás gyöngye lábakon áll: a király hatalma nem

²⁰ A skót történelem e 18. századi átértékelésének szövevényes folyamatára lásd Kidd 1993. Az átértékelés viszonylagosságára lásd Allan 1993; 1998.

intézményesült, hanem személyes, az öröklés rendje mindig vitatott, s ilyen körülmények között az uralkodó képtelen az igazságszolgáltatás rendszerességét biztosítani, ezért az alattvalók a nagyurak uszályába menekülnek védelemért:

azokban az időkben valójában még a szabad polgárok nagy része is kevesebb igazi szabadságot élvezett, mint ott, ahol a törvényeknek a legnagyobb szigorral érvényt szereztek, s ahol az alattvalókat a polgári hatósággal szemben a legszorosabb alávetettségben és függőségben tartják. Ennek oka éppen a túlzott szabadság. Az embereknek mindenképpen meg kell védeniük magukat a sérelmekkel szemben; s ahol nem kapnak védelmet a törvényektől és a hatóságoktól, ott attól várják azt, hogy behódolnak valami fölöttesnek, s magánszövetségbe verődnek egy erős vezető irányítása alatt. Így okoz az anarchia közvetlenül zsarnokságot, ha nem is az állam, de sok-sok egyén fölött (Hume 1983. II. 168–169).

Valóban a feudalizmus törvényszerűségei közé tartozott a királyi hatalom korlátozása – s ebben nem volt vita Hume és a „szabadság” régi vágású whig barátai között. Hume számára azonban ez egyszersmind azt jelentette, hogy a bárók megbéníthatják a kormányzat igazgatási és jogszolgáltatói funkcióit – magát a rendszerszerűen működő, „civilizált” kormányzati tevékenységet. A *Magna Charta* ebből a perspektívából bizony nem a szabadság dicső tradíciójának apoteózisa, veretes, tiszteleltre méltó dokumentuma, hanem a bárói hatalom destruktív erejének intő történelmi bizonyítéka. Egészen addig, amíg a kereskedelem és a luxus civilizáló hatása nem segítette hozzá előbb az abszolút monarchiát a stabilitás megteremtéséhez, majd küldte – váratlan és kényelmetlen szövetségeseivel, a vallásos rajongással karöltve – az abszolutizmust is a történelem súlyosztójába, a társadalom teljes széthullásának egy újabb hume-i paradoxon szerrint egyetlen akadály volt: a „babonás” középkori vallás, mely

nagy hatalmat tett le olyan emberek kezébe, akik hivatásuknál fogva idegenkedtek a fegyverektől és az erőszaktól; akik közvetítőként enyhítették az általános készséget a katonai vállalkozásokra; s akik a fegyvercsörgés közepette is fenntartották azokat a titkos kötelékeket, amelyek nélkül az emberi társadalom nem létezhet (Hume 1983. II. 4).

Hume röviddel a majd’ egy emberöltőnyi időre, az 1688-as fordulattól az 1707-es unióig elnyúló angol–skót rendszerváltás után született, s érett, már-már hajlott férfikorára fejezte be azt a művét, mely – megelevenítve nemcsak saját filozófiai gondolkodásának legmarkánsabb téziseit, hanem alkalmazva a korabeli skót „ember tudománya” egész módszertani arzenálját – mai kategóriáink szerint talán nem indokolatlanul sorolható a múlt „uralását”, a múlttal való szembenézést, a múlt meghaladását és ezzel a múlttal való megbékélést egyaránt célzó *Vergangenheitsbewältigung* műfajába. Történetírói stratégiája izgalmasan modern: a múlttól való távolságot, múlt és jelen diszkontinuitását megtenni a múlt jelen

számára is érvényes üzenetének tárgyául. A jelennek a múltból való kisarjadásában – mindannak ellenére, de nem feltétlenül ellentmondva, amit konzervativizmusáról sokszor és sokféleképpen leírtak – nem azt tanulmányozza, ami fennmaradt, hanem azt, ami és ahogyan elmúlt, s ami és ahogyan annak a helyébe lépett. Arra figyelmeztet, hogy az ember történetiségének meggondolása és a történelem tiszteletének eszménye nem valami talmi, hamisan és erőltetetten folyamatosnak képzelt és állított dicsőség réveteg, párás tekintetű imádatát írja elő számunkra, hanem a valóban releváns hagyomány józan, realista alapon végrehajtott, felelősségteljes kiválasztását.

Bármilyen történelmi helyzetben tanulságos, de fájdalmasan ritkán megszívlelt ajánlás.

IRODALOM

- Allan, David 1993. *Virtue, Learning, and the Scottish Enlightenment: Ideas of Scholarship in Early Modern History*. Edinburgh, Edinburgh University Press.
- Allan, David 1998. Protestantism, Presbyterianism and national identity in eighteenth-century Scottish history. In Tony Claydon – Ian McBride (szerk.) *Protestantism and National Identity. Britain and Ireland, c. 1650–1850*. Cambridge, Cambridge University Press. 182–205.
- Brown, Stewart J. 1997. William Robertson (1721–1793) and the Scottish Enlightenment. In Stewart J. Brown (szerk.) *William Robertson and the expansion of empire*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Bryson, Gladys 1945. *Man and Society: The Scottish Inquiry of the Eighteenth Century*. Princeton, Princeton University Press.
- Dalrymple, John 1757. *An Essay towards a General History of Feudal Property in Great Britain*. London.
- Forbes, Duncan 1975. *Humes Philosophical Politics*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Forbes, Duncan 1975a. Sceptical Whiggism, Commerce and Liberty. In Andrew B. Skinner – Thomas Wilson (szerk.) *Essays on Adam Smith*. Oxford, Clarendon Press. 179–201.
- Gilbert, Felix 1965. *Machiavelli and Guicciardini: Politics and History in Sixteenth-Century Florence*. Princeton, Princeton University Press.
- Haakonssen, Knud 1996. *Natural Law and Moral Philosophy. From Grotius to the Scottish Enlightenment*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Hicks, Philip 1987. Bolingbroke, Clarendon and the Role of the Classical Historian. *Eighteenth-Century Studies*, 20/4. 445–471.
- Home, Henry – Lord Kames 1758. *Historical Law Tracts*. I–II. Edinburgh.
- Hont, Istvan 2005. *Jealousy of Trade. International Competition and the Nation-State in Historical Perspective*. Cambridge/MA–London, Harvard University Press.
- Höpfl, Harro M. 1978. From Savage to Scotsman: Conjectural History in the Scottish Enlightenment. *Journal of British Studies*, 17/2. 19–40.
- Hume, David: 1932. *The Letters of David Hume*. Szerk. Greig, John Young Thomson. I–II. Oxford, Clarendon Press.
- Hume, David 1983. *The History of England*. Indianapolis, Liberty Press.
- Hume, David 1992–1994. *David Hume összes esszéi*. Ford. Takács Péter. Budapest, Atlantisz Kiadó.

- Hundert, Edward J. 1994. *The Enlightenment's Fable. Bernard Mandeville and the Discovery of Society*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Kidd, Colin 1993. *Subverting Scotland's past. Scottish Whig historians and the creation of an Anglo-British identity, 1689–c. 1830*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Kramnick, Isaac 1967. Augustan Politics and English Historiography: The Debate on the English Past, 1730–1735. *History and Theory*, 6/February. 33–56.
- Lewis, Wilmarth Sheldon et al. (szerk.) 1952. *The Yale Edition of Horace Walpole's Correspondence*. 48 köt. New Haven – London, Yale University Press.
- Mason, Sheila 1996 Montesquieu's vision of Europe and its European context. *Studies on Voltaire and the Eighteenth Century*, 341. sz. 61–87.
- Meek, Ronald L. 1976. *Social Science and the Ignoble Savage*. Cambridge, Cambridge University Press.
- O'Brien, Karen 1997. *Narratives of Enlightenment. Cosmopolitan History from Voltaire to Gibbon*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Pascal, Roy 1938. Property and Society: The Scottish Historical School of the Eighteenth Century. *Modern Quarterly*, 2. 167–179.
- Phillips, Mark Salber 1997. „If Mrs. Mure Be Not Sorry for Poor King Charles”: History, the Novel and the Sentimental Reader. *History Workshop Journal*, 43. sz. 111–131.
- Phillips, Mark Salber 2000. *Society and Sentiment. Genres of Historical Writing in Britain, 1740–1820*. Princeton, Princeton University Press.
- Phillipson, Nicholas 1989. *Hume*. London, Weidenfeld & Nicolson.
- Pocock, John Greville Agard 1975. *The Machiavellian Moment: Florentine Political Thought and the Atlantic Republican Tradition*. Princeton, Princeton University Press.
- Pocock, John Greville Agard 1999. *Barbarism and Religion. II. Narratives of Civil Government*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Robertson, John 2005. *The Case for the Enlightenment. Scotland and Naples 1680–1760*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Robertson, William 1769/1996. *The History of the Reign of the Empreror Charles V. With A View of the Progress of Society in Europe, from the Subversion of the Roman Empire to the Beginning of the Sixteenth Century*. London, Routledge – Thoemmes Press.
- Robertson, William 1759. *The History of Scotland during the Reigns of Queen Mary and King James till His Accession to the Crown of England*. I–II. London.
- Sher, Richard B. 1997. Charles V and the Book Trade: an Episode in Enlightenment Print Culture. In Stewart J. Brown (szerk.) *William Robertson and the Expansion of Empire*. Cambridge, Cambridge University Press. 164–195.
- Sher, Richard B. 2006. *The Enlightenment and the Book. Scottish Authors and their Publishers in Eighteenth-Century Britain, Ireland and America*. Chicago–London, The University of Chicago Press.
- Skinner, Quentin 1974. The Principles and Practice of Opposition: The Case of Bolingbroke versus Walpole. In Neil McKendrick (szerk.) *Historical Perspectives: Studies in English Thought and Society in Honour of J. H. Plumb*. London, Europa Publications. 93–128.
- Smith, Adam 1981. *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*. Indianapolis, Liberty Press.
- Stützel-Prüßener, Marlies 1981. Die deutsche Lesegesellschaften im Zeitalter der Aufklärung. In Otto Dann (szerk.) *Lesegesellschaften und bürgerliche Emanzipation*. München, C. H. Beck. 71–86.
- Tuck, Richard 1993. *Philosophy and Government 1572–1671*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Wootton, David 1993. David Hume, „The Historian”. In David Fate Norton – Jacqueline Taylor (szerk.) *The Cambridge Companion to Hume*. Cambridge, Cambridge University Press. 281–312.